

heid in het protestantisme. Het succes van de evangelische bewegingen komt hier aan bod en ook het einde van de reli-humor. Het moslimfundamentalisme komt hier merkwaardig genoeg niet aan te orde. Dat is terechtgekomen in hoofdstukken over andere trends, zoals de politisering en de mediatisering (de heilige oorlog via het internet).

Al met al zien de auteurs zeven megatrends, onderverdeeld in een aantal subtrends. Behalve de reeds genoemde individualisering van religie, naar een nieuwe orthodoxie, politisering en mediatisering zijn er de commercialisering, naar religie als belevenis en naar nieuwe religieuze mengvormen. Uiteraard bestaat er tussen deze trends een grote overlap, zodat de onderschikking van verschijnselen vaak iets willekeurig heeft.

Over de precieze betekenis van het begrip 'trend' maken zij zich niet dik. Wordt hier geëxtrapoleerd of voorspeld? Op grond waarvan wordt een sub-trend begrepen onder een megatrend? Hoe verhouden de trends zich tot elkaar? Het blijft allemaal zeer schetsmatig en intuïtief. De beschreven fenomenen zijn niet nieuw, kennis erover bestond al, alleen worden ze hier tot een trend verheven. Dat voedt de neiging om wat er geboden wordt als "oppervlakkig" af te doen en het boek met zijn gewatteerde kافت te laten voor wat het is.

Dat zou om twee redenen onverstandig zijn. Ten eerste: een impressionistisch beeld heeft ook zijn waarde, ook al gaat de breedte ten koste van de diepgang. Dat geldt zeker voor wat hier geboden wordt. Het geeft een panorama waartoe specialisten niet in staat zijn, maar waar ze hun voordeel mee kunnen doen. Ten tweede: het geeft een methode die uit sociologisch oogpunt interessant is en navolging verdient: men redeneert niet vanuit een aantal gegeven, min of meer geïnstitutionaliseerde religies, zoals de kerken of de nieuwe religieuze bewegingen, maar vanuit culturele en maatschappelijke trends zoals het proces van individualisering of commercialisering, die dan vervolgens in verband worden gebracht met religie. Met andere woorden: dit boek moet niet beoordeeld worden met strenge wetenschappelijke maatstaven. Daarvoor is het te onsystematisch en te impressie-onistisch. Het moet gezien worden als een journalistieke schets van hoe religie ervoor staat en eruit zal zien in onze samenleving. Het is als zodanig een verfrissende publicatie. Het zal, als totaalbeeld, ook vele vakgenoten de ogen openen.

M.B. ter Borg

(Bijzonder hoogleraar voor niet-institutionele Religie en UHD Godsdienstsociologie aan de Universiteit van Leiden)

James A. Beckford en John Wallis (red.) *Theorising religion. Classical and contemporary perspectives*. Aldershot: Ashgate, 2006. ISBN 075464068X. £45,-

Inger Furseth en Pål Repstad *An introduction to the sociology of religion. Classical and contemporary perspectives*. Aldershot: Ashgate, 2006. ISBN 0745656535. £16,99.

Ashgate is op dit moment een van de meest interessante uitgeverijen voor publicaties op het gebied van de sociaal-wetenschappelijke studie van religie en godsdienst. Vorig jaar

verschenen twee uitgaven die de moeite waard zijn om samen te bespreken. De eerste is onder redactie van de Britse sociologen Beckford en Wallis. De zeventien bijdragen zijn niet exclusief Brits maar stammen uit het hele Anglo-Amerikaanse taalgebied. De tweede uitgave is geschreven door de Noorse sociologen Repstad en Furseth. De laatste is ook verbonden aan de University of Southern Carolina; op de flap staat bescheiden genoeg alleen hun redactielidmaatschap van de *Nordic Journal of religion and society* vermeld. Beide boeken verwijzen in hun ondertitel naar *Classical and contemporary perspectives* respectievelijk *debates*. Twee boeken dus die ingaan op actuele vormen van religie, en de vraag stellen wat de klassieke auteurs daarover te zeggen kunnen hebben.

De bijdragen uit Becker en Wallis bespreek ik kriskras, omdat de indeling in *classical roots*, *new growth* en *fresh blooms* mij niet helemaal duidelijk is geworden. Allereerst de bijdragen waar ik enthousiast over was. Een verfrissende opzet biedt het artikel van Frank Lechner, die laat zien wat de klassieken kunnen bijdragen aan het inzicht over de plaats van religie in het globale tijdperk – een thema waar die niet altijd expliciet over schrijven. Elke klassieke auteur wordt daartoe geconfronteerd met het voorbeeld van de Pinksterkerken, die ondertussen zijn geavanceerd tot het voorbeeld van een globale religie. Boeiend is ook het artikel van Beckford, die met veel liefde het werk van de Franse socioloog Piette beschrijft. Piette bepleit een *minimal sociology* waarbij veel aandacht is voor de details van het menselijk samenleven, iets wat Beckford probeert na te doen in zijn onderzoek naar religie in gevangenissen. Sherkat heeft een mooi theoretisch artikel over hoe religieuze voorkeuren tot stand komen en hoe die door de sociale omgeving beïnvloed worden. Vernieuwend vond ik de bijdrage van Davies naar *inner speech*, een verschijnsel dat veel voorkomt in religieuze tradities en hoewel het hoogst individueel is, heeft het zeker gevolgen voor groepsgedrag. Zijn bijdrage sluit bijvoorbeeld aan bij recent sociologisch en psychologisch onderzoek naar gebed en opent de weg naar onderzoek van mystiek en groepen als de Quakers. Tenslotte zijn er twee bijdragen, van Parker en Wood, die met veel overtuigingskracht aantonen dat de huidige theorieën en concepten uit de godsdienstsociologie westers en christelijk bepaald zijn en daarom ontoereikend om nieuwe religieuze uitingsvormen en religie in andere delen van de wereld te beschrijven.

Er waren echter ook een aantal bijdragen waar ik veel minder enthousiast over was. Spickard bijvoorbeeld zet vijf grote sociaal-wetenschappelijke theorieën over godsdienst naast elkaar, en bekijkt ze vervolgens met behulp van discoursanalyse. De conclusie, dat elke theorie eigenlijk niet meer is dan een verhaal, is weliswaar bijzonder kritisch maar helpt het vakgebied natuurlijk niet verder. Mellor heeft wel een zeer gedegen bijdrage waarin hij de blijvende waarde van Durkheim aan wil tonen, maar in de loop van het artikel kreeg ik echter de indruk dat hij gebruik maakt van studies die expliciet of impliciet gebruik maken van Durkheim, waardoor zijn betoog het karakter van een cirkelredenering krijgt. Willaime, toch een socioloog die ik hoog acht, wil aantonen dat religie ook in de hoogmoderniteit een rol van betekenis vervult op de gebieden werk, politiek en familie. Dat doet hij echter aan de hand van rare, marginale, exclusief Franse voorbeelden zoals het Opus Dei en een artikel uit *Le Monde*. Campbell betoogt dat Nieuwe Religieuze Bewegingen een culturele impact hebben omdat ze een nieuw antwoord geven op de theodi-

cee-vraag, maar hij verzuimt dit aan te tonen aan de hand van een gedegen analyse van een beweging. Tenslotte is het jammer voor een boek met zo'n hoge prijs dat de opmaak van de artikelen niet uniform is (en de enige tabel volgens mij verkeerd afgedrukt) en uw recensent als niet-native speaker een aantal storende tikfouten heeft ontdekt.

Het boek van Furseth en Repstad komt wat langzaam op gang. In het eerste hoofdstuk maken ze wat omtrekkende bewegingen in de definitie van sociologie, wat ze uiteindelijk omschrijven als het vakgebied dat menselijk handelen verklaart. Ze zien sociologie eerder kwalitatief als kwantitatief, interdisciplinair, en niet positivistisch maar intersubjectief. Vervolgens besteden ze veel aandacht aan de verhouding van sociologie met andere vakgebieden, om tot de conclusie te komen dat de grenzen niet zo duidelijk zijn. Het tweede hoofdstuk besteedt veel aandacht aan de sociaal-wetenschappelijke definities van religie, maar omdat de auteurs geen eigen standpunt innemen, eindigt het in een oeverloze beschrijving van verschillende auteurs. Daarna komt het boek goed op gang. In een paar prachtige miniatuurtjes worden verschillende klassieke auteurs over godsdienst besproken: Marx, Durkheim, Weber, Simmel, Freud, Mead en Parsons. Afgesloten wordt met een discussie over structurele en actor-oriented theorieën. Het volgende hoofdstuk beschrijft op een wederom prachtige wijze een aantal moderne auteurs: Habermas, Luhmann, Goffmann, Berger/Luckmann, Bourdieu, Foucault en Baumann. Daarna worden de grote verhalen uit de godsdienstsociologie besproken, namelijk modernisering, post-moderniteit en mondialisering, en er is verhoudingsgewijs teveel aandacht voor secularisatie en de discussie daarover.

In het tweede deel van het boek (dat niet zo genoemd wordt) komen een aantal thema's op het gebied van godsdienst en samenleving aan bod. Allereerst is er aandacht voor de rol van religie in de publieke ruimte aan de hand van staatsgodsdiensten, civil religion, religieus nationalisme, publieke religie en religieuze legitimatie van politieke macht. Een mooi hoofdstuk bespreekt aan de hand van vier theorieën de vraag waarom mensen religieus worden, en vervolgens aanpalende thema's als bekering en religiositeit buiten de officiële instanties. Het hoofdstuk over religieuze organisaties bespreekt niet alleen de gebruikelijke typologieën, maar ook kwesties als leiderschap en dynamiek van organisaties. Drie mooie hoofdstukken bespreken thema's die in de Nederlandse godsdienstsociologie wat ondergesneeuwd zijn. Allereerst de vraag of religie bijdraagt aan de eenheid van de samenleving of zorgt voor conflicten, en of die conflicten van religieuze of sociale aard zijn. Het hoofdstuk over ras en etniciteit loopt mooi over in een bespreking over immigratiegodsdiensten en de rol van godsdienst bij integratie en discussies over burgerschap. Tenslotte besteedt het hoofdstuk over gender aandacht aan de rol van man/vrouw-verhoudingen in verschillende religieuze tradities, aan vrouwelijke spiritualiteit en de rol van vrouwen in religieuze organisaties. Het slothoofdstuk over de verhouding van theologie/geloof en sociologie – hoewel erg mooi – komt als mosterd na de maaltijd en had ik vooraan gezet. Het boek is door de thema's en de vele besproken auteurs onderhoudend, maar sleept de lezer niet echt mee in een eigen visie op het vakgebied.

Als ik de twee boeken overzie, lijkt de kwestie van de theorie me niet het meest heikele punt van de godsdienstsociologie. Ook het punt van de methode, hoewel beide boeken daar

weinig aandacht aan besteden, lijkt me niet het meest brandende thema. Wat volgens mij de meest belangrijke vraag is, is de vraag naar de definitie en de empirie. Hoe is in deze tijd sociologisch het begrip religie te definiëren? Maar vooral: welke voorbeelden kunnen daarbij worden aangehaald? Wat is nu (en in de toekomst) het algemene, brede beeld van religie? De grote volkskerken kunnen niet meer dienen als barometer voor de religiositeit van een samenleving. De nieuwe religieuze bewegingen zijn (vooralsnog?) kleine, elitaire groepjes die misschien wel iets zeggen over het culturele klimaat, maar nauwelijks iets over de religieuze betrokkenheid van grote delen van de bevolking. En de immigratie-godsdiensten en -kerken zijn gebonden aan een etnisch en cultureel bepaalde groepsidentiteit. De meeste auteurs pinnen zich bijgevolg vast op marginale voorbeelden die niet representatief zijn voor een doorsnee van de bevolking. Waar is de doorsnee religiositeit te vinden die kan dienen als 'norm', en hoe die te onderzoeken? Op deze vraag geven beide boeken geen antwoord, hun uitspraken over 'de' plaats van religie in 'de' samenleving konden mij daarom stuk voor stuk niet overtuigen, en de godsdienstsociologie lijkt ondanks de uitstekende theorieën uiteengevallen in kleine gevalstudies.

Erik Sengers

(Protestantse Theologische Universiteit/Kampen en Vrije Universiteit/Amsterdam)

Gerard Dekker. *Van het centrum naar de marge. De ontwikkeling van de christelijke godsdienst in Nederland*. Kok. Kampen, 2006. 253 blz. ISBN 9043513326. € 19.-

In mijn boekenkast staat nog steeds (de tweede druk van) de *Christelijke Encyclopedie*, die onder redactie van de theologen Grosheide en Van Iterzon in de jaren 1956 tot 1961 is verschenen. Hij staat daar minder omdat ik een *christelijke* encyclopedie nodig heb, maar veeleer om als bron van de protestantse, *i.c.* gereformeerde tijdgeest van voor en na de tweede wereldoorlog te fungeren. Immers, ook deze was, net als de eerste uit 1925-1931, bedoeld om een *'getrouwe weerspiegeling van het Protestantse denken en een betrouwbare weergave van de historische en actuele situatie te geven op kerkelijk, geestelijk en maatschappelijk gebied.'* Hij was dan ook geschreven door auteurs die waren gescreend op hun rechtzinnigheid in de gereformeerde of (neo-)calvinistische leer. Voor de geheel gerevideerde derde druk, die in het afgelopen jaar is verschenen, zijn in vele opzichten de luiken opengezet. Zo zijn de medewerkers niet uitsluitend binnen een kerkelijke, protestantse richting gezocht, ook rooms-katholieke auteurs mochten bijdragen leveren. Hiernaast is de toon van de bijdragen minder dogmatisch en veeleer beschrijvend van aard.

Het verschijnen van deze nieuwe editie was voor Gerard Dekker, emeritus hoogleraar godsdienstsociologie van de VU en eminente kenner van het Nederlandse protestantisme, aanleiding om aan de hand van bepaalde lemmata – hij spreekt van kernthema's – te kijken naar de ontwikkelingen binnen protestants Nederland. Die kernthema's zijn ondermeer de veranderingen in a) de zelfdefiniëring van het christendom, b) de plaats van de godsdienst